

Literatūra • menas • mokslas

DRAUGAS — šeštadieninis priedas

2003 m. balandžio 5 d.

Nr. 67 (14)

Saturday supplement April 5, 2003

No. 67(14)

Vilniaus astronomijos observatorijai 250 metų

Dr. Libertas Klimka

„1753 m. vasario 28 d. labai didelis juodas erelis, skrisdamas per miestą, ne kur kitur, o kaip tik ant statomos observatorijos sienų nutūpė ir ilsėjosi“, — taip rašė profesorius Tomas Žebrauskas laiške mecenatui kunigaikščiui M. K. Radvilai. Tai pirmoji data, paminėta netrumpoje Vilniaus astronomijos observatorijos istorijoje. Taigi šiemet sukanka 250 metų, kai buvo sumanyta ir pastatyta ši mokslo šventovė. Iš dabar veikiančių Europoje, vilniškę įkūrimo data lenkia tik Paryžiaus (1671 m.), Grinvičio (1675 m.), Berlyno (1700 m.), Sankt Peterburgo (1726 m.) observatorijos.

Dangaus gaublys, pagamintas 1750 m. prūsų meistro J. F. Enderso.

Senoji astronomijos observatorija — Vilniaus universiteto pasididžiavimas ir puošmena, senamiesčio legenda. Ir jos įkūrimo laikmetis labai įdomus, nes būtent tuomet mokslas ėmė darytis svariu visuomenės raidos veiksniumi. Naujausi astronomijos laimėjimai, paskatinti heliocentrinės teorijos triumfo, išlaisvino protą nuo scholastikos varžtų. Observatorijos įkūrimas Vilniaus universitete sutapo su galutiniu gamtos mokslų atskyrimu nuo filosofijos bei

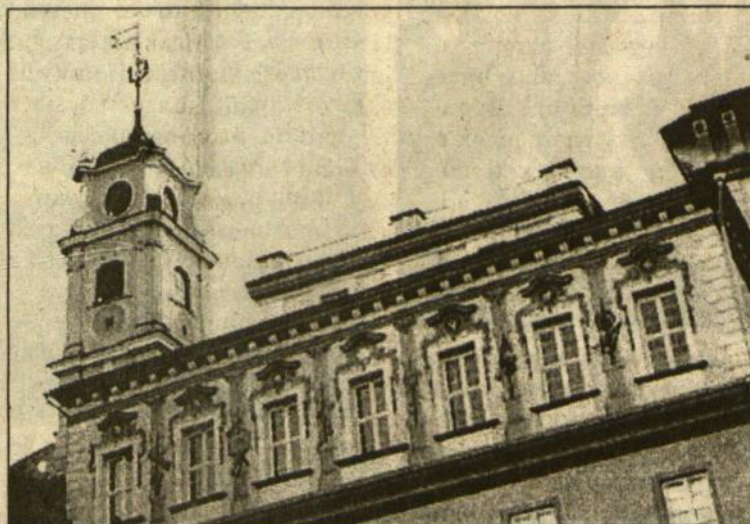
eksperimentinio gamtos tyrimo metodo diegimo pradžia. Lietuvoje tai vyko kiek vėliau nei išvystytos pramonės šalyse. Ir ne todėl, kad mūsų profesūra nebūtų kėlusai sau aukštesnio lygio uždavinių, jaustųsi gyvenanti ir dirbanti Europos užkampyje, tiesiog istorinės aplinkybės nebuvo palankios mokslui.

Būtina pabrėžti, kad šis mūsų mokslo įvykis turėjo netrumpą priešistorę. Žinių apie astronominis prietaisus Lietuvoje yra iš XVI a. Popiežiaus nuncijus vyskupas B. Bongiovanis, aprašinėdamas Valdovų rūmų Vilniuje turitus, pažymi: „Čia yra laikrodžių žmogaus didumo su figūromis, ... pasaulis su visais dangaus ženklais“ (dangaus gaublys). Antikvarinės herologijos draugijos muziejuje Londone saugomas stalinis laikrodis, kurį 1525 m., karaliaus Žygimanto Senojo užsakymu, būsimajai karalienei Bonai Sforcai pagamino meistras Jokūbas Čekas. Ši ano meto technikos šedevriuką galima vadinti astronominium: ciferblate matomas Saulės kelias Zodiako žvaigždynais bei Mėnulio fazijų kaita. Ir Vilniaus šviesuomenės pažintis su heliocentrine teorija buvo ankstyva. Apie tai galima spręsti iš tokių istorinių faktų. Karaliaus rūmuose sekretoriumi dirbo profesorius Voicėkas Brudzevskis, dėstęs astronomiją N. Kopernikui Krokuvos akademijoje; Vilniuje buvo jo draugas, veikalo *Apie dangaus sferų sukimą* leidėjas Georgas Retikas. Garsioji knyga, prabangiai įrišta oda su išpaustu superekslibriu, buvo karaliaus bibliotekoje, vėliau ji atiteko Vilniaus universitetui. Pažymėtina, kad teleskopo išradėjas įžymusis G. Galilėjus teiravosi apie galimybes Vilniuje išleisti savo darbus. Laiške valdovui Vladislavui IV Vazai jis rašo, pasiuntęs į Lietuvos sostinę lėšų rinkinį. Koks jo liki-

mas — nežinoma, tačiau jau 1632 m. matematikos mokslų profesorius Osvaldas Kriugeris (1598—1655) su savo studentais teleskopu stebėjo Merkurijų, Venerą, Jupiterio palydovus.

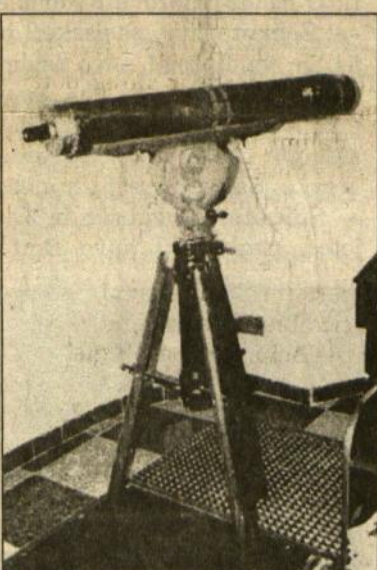
Astronomija ir kosmografija Vilniaus universitete buvo dėstoma kaip gamtos filosofijos dalis nuo pat įkūrimo datos 1579 m. Ypač buvo vertinamas praktinis astronomijos aspektas, — jos žinios būtinos kalendoriui sudaryti, bažnytinėms šventėms apskaičiuoti, Saulės laikrodžiams konstruoti, kartografinių darbų metu geografiniai platumai nustatyti. Gabiausi O. Kriugerio mokiniai išpausdino pirmuosius astronominio turinio leidinius; iš jų ankstyviausia — 1639 m. A. Dyblinskio knyga *Astronomijos šimtinė*. Tačiau 1655 m. Vilniaus okupacija ir kitos nelaimingo karo su Maskva pasekmės ilgam sustabdė gražiai plėtotus mokslo darbus. Naujam pakilimui buvo susikaupę tik XVIII a. viduryje. Kai 1752 m. Tomas Žebrauskas grįžo iš Prahos po stažuotės pas garsų profesorių J. Steplingą ir universiteto vadovybei išsakė savo ketinimus kurti observatoriją, prieštaravimų nebuvo. Rektoriui J. Juraga padėjo išrinkti vietą ir surasti mecenatų. Pagrindine fundatore tapo garsios Lietuvos didikų šeimos atstovė Elžbieta Oginskaitė-Puzininė. Observatoriją nutarta statyti virš senosios kolegijos pastato. Ją sudarė reprezentacinė Baltoji salė, virš jos įrengtas prietaisų paviljonas, du bokšteliai ir atvira stebėjimų terasa. Projektavo pats T. Žebrauskas, jis, beje, laikomas vienu iš vilnietiškojo baroko architektūros kūrėjų. 1753 metais mūro darbai buvo baigti, uždegtas ir stogas. Net nelaukdamas, kol observatorija bus galutinai įrengta, profesorius T. Žebrauskas pradėjo stebėjimus. Pirmasis jo darbas — Vilniaus geografinės platumos matavimas, atliktas gana paprastai — vizuojant Šiaurinę, tačiau labai kruopščiai. Įdomu, kad nuo koordinatų tikslinimo savo darbą pradėdavo beveik kiekvienas kitas observatorijos direktorius. O buvo jų viso devyni: Tomas Žebrauskas (1714—1758), Jokūbas Nakcijonavičius (1725—1777), Martynas Odlianickis-Počobutas (1728—1810), Janas Sniadeckis (1756—1830), Petras Slavinskis (1795—1881), Mykolas Hlušnevičius (1797—1862), Jegoras Fusas (1806—1854), Jegoras Sableiris (1810—1865), Piotras Smyslovas (1827—1891). Dažno jų veikla žymėjo naują svarbų observatorijos raidos ir darbų etapą, — stengtasi įsigyti vis tobulėsnų prietaisų, nuolat gerinti stebėjimų bazę.

Pirmasis observatorijos prietaisas — anglų darbo reflektorius, įdomus medine altazimutine montuote. Ant jo

Senoji Vilniaus astronomijos observatorija šiandien.

vamzdžio, aptraukto oda, išpaustas kunigaikščio M. Radvilos dedikacinis įrašas. Labai įdomų mokslo istorijos požiūriu teleskopą 1761 m. observatorija gavo iš profesorių Ž. Flerė ir Ž. Rosinjolio, Prancūzijos emigrantų. Tuo prietaisu anksčiau naudojosi įžymieji astronomai Dž. Maraldis ir N. L. Lakailis. Paryžiaus mechanikas Kanive, dirbęs pas Ž. Lalandą, buvo priderinęs prietaisui siūlinį mikrometrą. Deja, šio unikumo neliko nė pėdsakų.

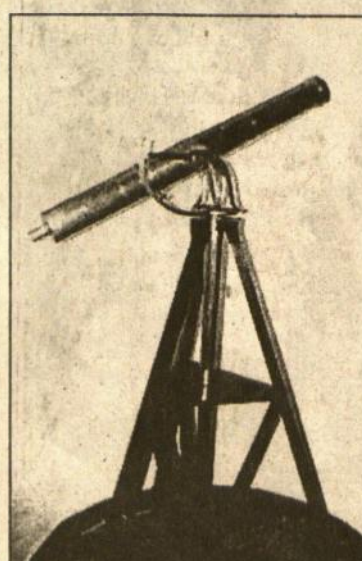

Pirmasis observatorijos teleskopas — kunigaikščio M. Radvilos dovanotas reflektorius.

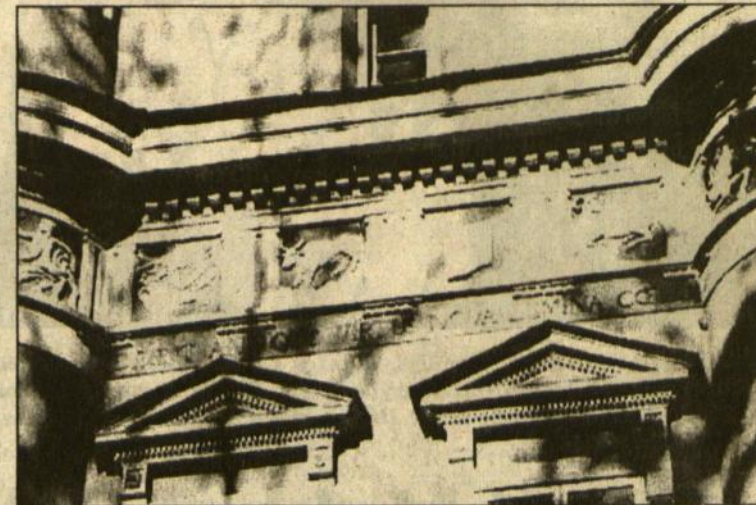
Direktoriaujant M. Počobutui, observatorija savo įrangą, sakoma, nenusileido garsiajam anglų Grinvičiui. Nauji prietaisai buvo užsakinėjami geriausiose to meto Europos dirbtuvėse. Taip Vilniuje atsirado žymaus anglų mechaniko Dž. Ramzdno didysis sieninis 8 pėdų kvadrantas, pasažinis 6 pėdų instrumentas ir montuotė kito anglų meistro Dž. Dolondo teleskopai. Dar observatorija yra turėjusi Ramzdno keturis mažesnius 1,5–2 pėdų kvadrantus, oktantą, ekvatorialą, kampų dalijimo mašiną, du teodolitus. Puikus auksarankio meistro darbų rinkinys. Dolondo ir sūnaus firma išgarsėjo pasaulyje, pirmoji pradėjusi gaminti sudėtinis archromatinis lęšius. Paryžiaus meistrų darbus atstovauja karališkojo laikrodininko K. Pasemano stalinis teleskopas (J. Masalskio dovana) ir kito meistro Kanive 10 pėdų sekstantas bei 4 pėdų teleskopas. Moderniems prietaisams M. Počobutas pastatydino Naująją observatoriją — priestatą vidiniame kiemelyje. Jis buvo užbaigtas 1788 m., vadovaujant architektui M. Knakfusui. Per visus tris aukštus iki pat pamatų priestate išmūryta didelių smiltainio blokų siena, prie kurios

nejudamai pritvirtintas didysis kvadrantas. Blokus teko atsigabenti vandens keliu net iš Vokietijos, Bremeno apylinkių. Priestato frizą papuošė tarp Zodiako ženklų įkompanuoti žvaigždynų Skydo ir Jautuko simboliai. Abu pavadinti Lietuvos valdovų — Jono Sobieskio ir Stanislovo Ponia-tovskio garbei. Jautuką dangaus skliaute 1773 m. įvardijo pats observatorijos direktorius; M. Počobuto autoriteto dėka žvaigždynas buvo įtrauktas į žinomiausius žvaigždėlapius. Ir išbrauktas iš tų žvaigždėlapų taip pat mūsų tėvynainio — klaidėdžio F. V. Argelanderio — pastangomis, kai buvo nutarta sumažinti žvaigždynų skaičių iki 88. J. Sniadeckui tapus observatorijos direktoriumi, vėl teko rūpintis įrangos atnaujinimu, — astronominis stebėjimų metodika XIX a. pradžioje evoliucionavo itin sparčiai. Geriausias iš tuo laikotarpiu įsigytų prietaisų — vokiečių konstruktorių G. Reichenbacho ir G. Ertelio vertikalūs ratas geodezijams matavimams. Juo pasinaudojo taip pat ir garsioji K. Tenerio ekspedicija, atlikusi Baltijos šalių trianguliaciją. Ši observatorijos veiklos tarpsnis primena S. Plislio refraktorių, pagamintą Vienoje. Meistras, kaip žinia, išrado paprastesnį achromatinio objektyvo gamybos būdą — atskiriant sunkiojo ir lengvojo stiklo lęšius oro tarpeliu.

M. Počobuto ir J. Sniadeckio laikais observatorijos darbo kryptys buvo mažųjų planetų, okultacijų ir užtemimų stebėjimai, geografinių koordinatų matavimai. Rezultatai būdavo skelbiami žymių Europos astronomijos centrų leidžiamuose darbų rinkiniuose. Po represinio Vilniaus universiteto

Garsiojo anglų meistro Dž. Dolondo ir Dž. Ramzdno achromatinis teleskopas.

Naujosios observatorijos frizas su žvaigždynų figūromis.

Puošnioji Baltoji salė, iš kurios prietaisai per angą lubose būdavo pakeliami į stebėjimų paviljoną.

uždarymo 1832 metais, observatorija toliau tęsė savo veiklą, paversta Vyriausiosios Pulkovo observatorijos, įkurtos netoli Sankt Peterburgo, filialu. Direktoriaujant P. Slavinskui buvo įsigytas puikus G. Merco teleskopas-refraktorių su laikrodiniu mechanizmu. Naujo prietaiso įrangai teko perstatyti vieną iš senosios observatorijos bokštelių, nuardžius du jo tarpinius ir uždengus kupolą. Gaila, kad mokslo poreikių dėlei teko paaukoti architektūrinę darną.

XIX a. antroje pusėje Vilniaus observatorijoje dirbusiems mokslininkams J. Sablerui, M. Gusevui, P. Smysloviui pavyko suformuoti astrofizinių tyrimų užuomazgas, vėl išgarsinusias observatoriją. Vilniuje pirmą kartą pasaulyje nuo 1868 m. pradėta sisteminė Saulės dėmių dinamikos fotografinė tarnyba. Iš kitų novatoriškų darbų minėtini tyrimai, žvaigždžių fotometrija. Keletą metų observatorija leido pirmąjį Rusijos imperijoje tikslųjų mokslų žurnalą *Vestnik matematičeskich nauk*. Darbai naujomis kryptimis įsigyta ir moderniška aparatura. 1864 m. į Vilnių atgabentas antrasis pasaulyje fotoheliografas, 1868 m. — vienas iš keturių F. Šverdo fotometrų, 1870 m. — G. Merco

spektroskopas. Pastarieji du išliko iki mūsų dienų. Tai tikrai reti mokslo ir technikos istorijos paminklai. O M. Gusevas parašė pirmąją observatorijos istoriją, tuo pažymėdamas jos šimto metų jubiliejų.

Įrengiant fotometrą, 1866 m. pradėtas perstatinėti ir antrasis observatorijos bokštelis. Tačiau jame pagal seną astronomų tradiciją palikta vietos laikrodžiui. Dar daugiau: direktoriui P. Smyslovas pasirūpino, kad vilniečiai turėtų iš tiesų tikslų laiką. Senasis mechanizmas buvo parduotas į metalo laužą, laikrodiniai varpai — Šv. Dvasios cerkvės brolijai. O į bokštelį įmontuotas elektrinis Ričio firmos Edinburgo mechanizmas, sujungtas su astronominio Dž. Šeltono laikrodžiu. Naktį didelį stiklinį ciferblatą apšviestavo 12 dujų ragelių šviesa. Tiksliai dvilyktą dienos nuo Pilies kalno nuaidėdavo patrankos šūvis, nes kareiviams buvo duotas senas teleskopas laikrodžio rodyklėms sekti.

Tačiau XIX a. viduryje prasideda ir observatorijos turtų draskymas. Dar 1843 m. akademikas V. Struvė, didelis senosios knygos mėgėjas, pats atrinko 500 vertingiausių istorinių požiūriu tomų Pulkovo observatorijos bibliotekai.

Nukelta į 2 psl.

Šio šeštadienio priedo puslapiuose:

Vilniaus astronomijos observatorija: lobiai ir istorija. — 1 psl.

Čikaga susilaukė „Ledi“ iš Los Angeles. — 2 psl.

Lietuvos teatro kelias; kai išėjusieji pagaliau sugrįžta. 3 psl.

Išėjusių spaudos bibliografija; lietuviškos prozos rinkinys vokiškai. 4 psl.

Didysis kvadrantas, pagamintas garsiojo Londono meistro. Dž. Ramzdno.

Los Angeles Dramos sambūris, atvežęs Čikagon Jono Mackonio komediją „Ledi Makbet iš Akmenės“, su JAV LB Kultūros tarybos pirm. Marija Remienė (antroje eil. viduryje), kuri rūpinosi šios šventės ruošimu, o pelną skyrė Draugo paramai. Visos nuotraukos Jono Kuprio.

„Ledi Makbet iš Akmenės“

„Visam pasauliui niekas taip nemoka / Kaip lietuvaitės džiaugtis ir mylėt...“

Bet jos moka ir verkti. Ir labai sėkmingai. Išsižliumbia, ką tik nori. O jeigu jau nepasiseka, tai saugokis jų keršto. Pakliūsi — dangus su žeme susimaišys. Šia tiesa praėjusį sekmadienį, kovo 30 d. galėjo įsitikinti pusšesto šimto žmonių, sugūžėjusių į Jaunimo centrą Čikagoje pažiūrėti Los Angeles Dramos sambūrio iš Kalifornijos čia atskraidintos komedijos. Tiek daug svečių čia ruošiamas renginys jau seniai bematė. Ir namo jie važiuo patenkinti. Liūdnokas, „sunkias“ dramas žiūrėję praeityje, čikagiškiai laukė ko nors linksmesnio, ir šį kartą JAV LB Kultūros tarybos pirmininkė Marija Remienė jų

neapvylė. Komedija „Ledi Makbet iš Akmenės“ patiko visiems, nors ir prasidėjo verksmu. Tačiau tos „graudžios ašaros“ greitai pavirto smagiu juoku. Mat jų priežastis labai aiški ir paprasta: pasiekti savo tikslą.

Aktore tapti užsigeidusi, daili mergina Zita (Indraja Sulcaitė) iš Akmenės atvyksta į Vilnių laikyti įstojamųjų egzaminų į Meno akademijos teatrinių fakultetą. Jai nepasiseka. Aišku — kalti su provincijos mergiote tyčia susidoroję egzaminatoriai. Nelaimingoji atbėga į fakulteto rūbinę ir pravirksta prie rūbininko (Jurgis Kajota) kojų. Geresnės vietos verkti gal ir nerasi, bet ką tai padės? O vis dėlto padeda. Kerštu egzaminatoriams užsidegusi, būsimoji aktorė ašaromis prisiskaukia senyvo rūbininko dė-

Makbet iš Akmenės grįžo namo melžti karvių, tikėdamasi kitais metais į akademiją įstoti be egzaminų. Taigi turinio nedaug, bet žiūrovams juoko pakako. Čia jau režisieriaus Algimanto Žemaitaitio nuopelnas. Jo sugebėjimas išryškinti komedijos smulkias scenas ir vykusiai pateikti žiūrovams charakteriams pritaikytus šmaikščius pasiliežuavimus.

„Mano žmona angelas,“ — iškėlęs rankas į dangų savo ištikimybę jai kartoją vyras.

„O mano dar gyva“, — pasididžiudamas pasigiria jam scenos kolega.

„Tu su mano vyru miegojai“, — kerta kaimynei įtari žmona.

„Su tokiu vyru negi užmiksi“, — kitaip įvertina jos vyrą įtariamoji.

Tokie ir į juos panašūs smulkmeniškai išbaigti žodiniai „spraktukai“, prie jų gambiai pritaikyti aktorių judesiai, laikysena, rankų mostai, veidų išraiškos žiūrovams linksma nuotaiką ir sudarė. Tik ar daug kas suprato, kiek darbo bei kantrybės reikėjo režisieriui iš mėgėjų padaryti vos ne profesionalius aktorius. Ir taip pat — kiek paklusnumo prirėmė toms plonoms merginoms bei dailiems vyruksams, kol jie visi, šmaikščiai po sceną sukinėdamiesi, galėjo įtikinamai juokinti žiūrovus. Tad jeigu komedija pasisekė, bent pusę visų pastangų reikia ir vaidintojams atiduoti. O bendra žiūrovų nuomonė — Žemaitaičiui pasisekė: ir jis, ir vaidintojai savo uždavini atliko gerai. Ir dar smagiai — iš jų vienuolikos, net aštuoni neseniai iš Lietuvos atvykę. Šalia jau trijų minėtų — Sulcaitės, Ragauskos ir Kajotos, penki kiti buvo Edita

Kliučinskaitė, Daiva Kamauskaitė, Remigijus Bobina, Česna ir Rolandas Žukauskas. Scenos vietiniai „amerikonai“, jau ne kartą joje sukinėjusi: Daiva Žemaitaitytė, Juozas Pupius ir veteranė Raisa Urbanienė. Scenos daile rūpinosi Sigitas Šniras, kostiumais — (labai vykę) Aušra Maculavičienė, grimu — Aušra Juškaitė, garsais ir muzika — Paulius Jasiukonis, o visą pastatymo daile kūrė, seniai mums pažįstama scenos žinovė, Ema Dovydaitytė.

Komedija Jono Mackonio (Mackevičiaus) parašyta okupuotoje Lietuvoje 1978 m. Stebėtina: sovietiškoje joje kaip ir nematyti. Ne, nieko nevaliau, teigė režisierius. Ar tada jau buvo galima ir drąsiau prabilti? „Komunistai, tie egzaminatoriai“, — rūbinėje kukčiodama piktinosi Zita. „Kryželį nešioji, trenkė man, pamatė ant kaklo pakabiną gintarinį lėktuvo modeliuką ir pavijo“, — jeigu tiksliai aš to pokalbio esmę pagavau, — savo skriaudą liejo septyniolikmetė mergaitė. Komunistų čia tai seniai nebėra. Bet šiek tiek ružavi tai esame mes visi, rūbininko žodžiais tuolaikine Lietuvos žmonių galvosena aptarė komedijos autorius.

„Kokie jūsų tolimesnės veiklos planai“, — dėkodamas už puikią popietę, kalbinu Los Angeles Dramos sambūrio dabartinį režisierių Algimantą Žemaitaitį. Dirbsime. Džiaugiuosi nemažai trečiabangiu „įsūnijęs“, tad, ir veteranams traukiantis, veiklai ateitis neblogo. Kitais metais sambūrio 50 metų sukakčiai paminėti statysim Algirdo Landsbergio „Penkis stulpus turgaus aikštėje“. Lyg ir pasenusi tema, — „kritikai“. Žemaitaitis taip nemano. Žinom, kokie

LB Kultūros tarybos pirm. Marija Remienė (kairėje) ir LA Dramos sambūrio pirm., pastatymo dalies vedėja Ema Dovydaitytė.

NKVD generolai dabar ir jų nei išvengsim, nei atsikratysim, bet kas iš jų išaugs ateity, koks bus jų palikimas, klausė „stulpų“ autorius, tragediją rašydamas, berods, 1959 metais. Ar tuos laikus primenantis pastatymas neatkreips dėmesio ir iš tų generolų išaugusio palikimo, kurio visgi dar ir dabar yra, grindė savo sprendimą režisierius.

O jeigu dabartinis LADS telkinys laikysis, ir tokiame sunkiam „stulpų“ pastatymui — jėgos užteks. Aktoriai geri. „Ji nevaidina, bet gyvena“, — sušizavęs Zitą rolę atliekančios Indrajos Sulcaitės vaidyba, kalbėjo man „dešinėje sėdintis“ žiūrovas. O ji juk pirmą kartą scenoje, pastebi Žemaitaitis. Tokių gabumų nestokojo nė kiti vaidintojai. Lieknai, žvalūs, šmaikštūs, judrus. Nebent tik decente, pagal charakterį, galėjo būti storesnė, o policininkas-autoritetingesnis, nes dabar jis daugiau panašėjo į akademinį nusikaltimų tyrinėtoją, negu į mums pažįstamą anų laikų urzgiantį buldogą. Panašių juk ir dabar yra.

Šis renginys, be abejo, sėkmingas. Visiems. Už tai reikia

padėkoti ir gausiai į spektaklį atsilankiusiems žiūrovams. Tai labai teigiamas, upą keliantis jų atpildas ne tik puošniai atjaunėjusiam teatrui, bet ir tokių kultūrinių popeičių nuolatinei organizatorei LB Kultūros tarybos pirmininkei Marijai Remienei, kuri jau keleri metai skundžiasi visuomenės dėmesio stoka savo darbui. Šį kartą renginį ji ruošė „Draugui“, kad galėtų bent iš dalies atsiliepti už nuolatinę, kultūros tarybai teikiamą, pagalbą. O dėmesio kultūrai, ypač savos kūrybos, mes dažnai pristigam. Taip pat ir jos puoselėtojams. Tegul šį sykį vispusiškai ir visų išlaikytas egzaminas būna paskata į tokius užmojus ne tik atsitiktinėmis progomis, bet dažniau taip pat atsiliepti. Los Angeles Dramos sambūriui dėkodamas už ilgai neužmirštamą popietę, tikiu kitais metais kuriuo nors laiku tame pačiame Jaunimo centre išvystyti tragiškiausią tėvynės laikotarpį primenantį, bent dalinį, jo vaizdelį. Pasenusį, sakote. Ne, niekada. Kam tokios lietuvių tautos kancios pasensta, tas vertas tik pasigailejimo.

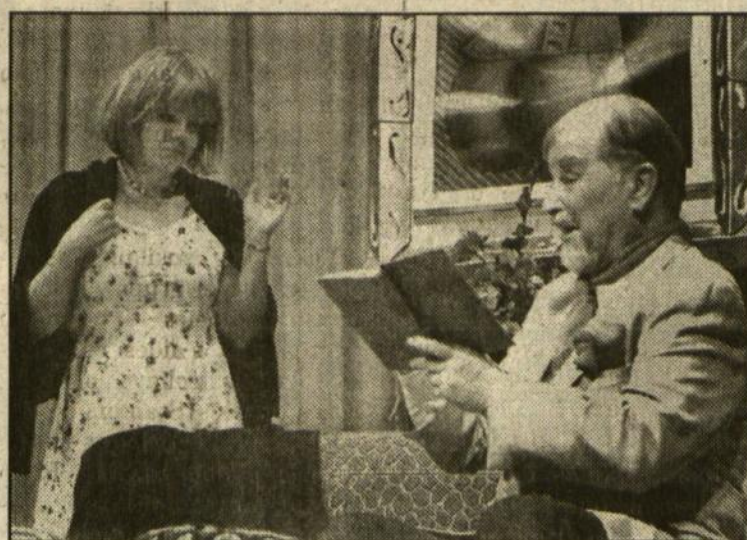
Bronius Nainys

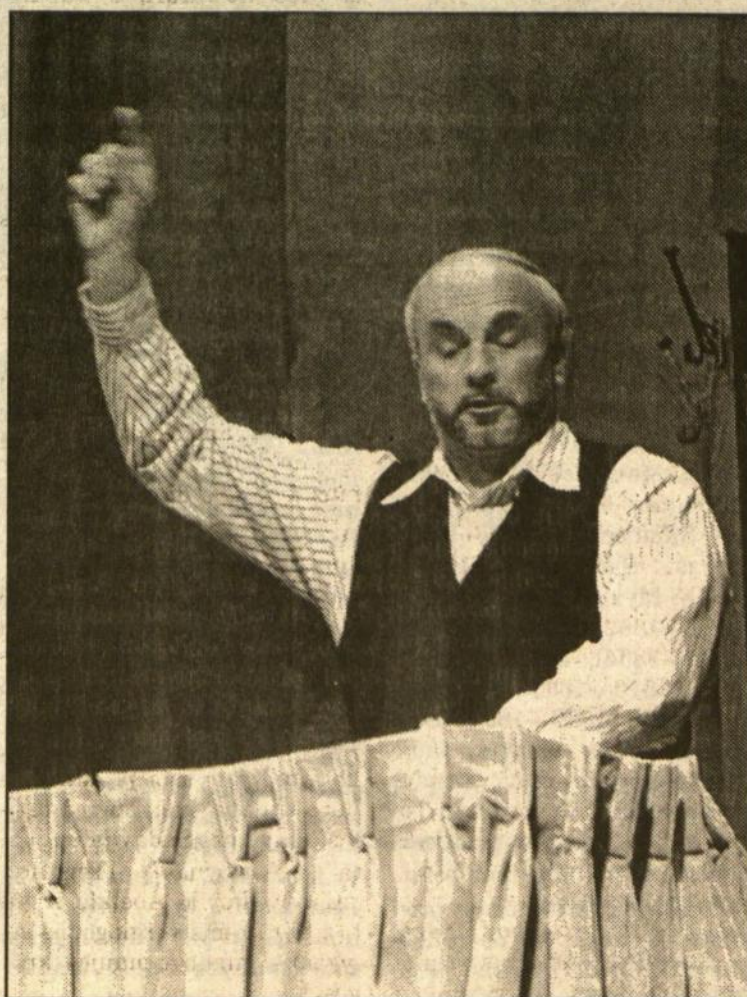
Režisierių Narcizas Burokas (Amandas Ragauskas) ir Zita (Indraja Sulcaitė).

„Ledi Makbet iš Akmenės“ — finalas. Iš kairės sėdi: Edita Kliučinskaitė ir Remigijus Bobina; stovi: Rolandas Žukauskas, Juozas Pupius, Amandas Ragauskas.

Zita (I. Sulcaitė) ir rašytojas Jonas Anužis — Juozas Pupius.

Iš pirmojo veiksmo. Rūbininkas — Jurgis Kajota.

Astronomijos observatorija...

Atkelta iš 1 psl.

1852 m. į Pulkovą išvežtas Ramzdėno ekvatorialas, vienas iš Dolondo teleskopų su heliometru, keletas smulkesnių prietaisų. Po 1876 m. žiemą ištikusio gaisro, sunaikinusio pagrindinius stebėjimų prietaisus, Vilniaus observatorijai panašėjo į akademinį nusikaltimų tyrinėtoją, negu į mums pažįstamą anų laikų urzgiantį buldogą. Panašių juk ir dabar yra.

Šis renginys, be abejo, sėkmingas. Visiems. Už tai reikia

jos įranga, mikrometrinis prietaisas bei stebėjimų žurnalai. Į Pulkovo muziejų vėliau pateko didesnioji dalis paskirstytųjų prietaisų. Tačiau II pasaulinio karo metu muziejus pastatas atsidūrė priešakinės Leningrado gynybos linijose ir buvo visiškai sugriautas. Varšuvos universitete buvę prietaisai, išskyrus Hardžio ir Lepoto astronominius laikrodžius, po karo laimingai sugrįžo į Vilnių. Deja, čia jais ilgą laiką buvo menkai rūpinamasi. Iš daugiau kaip penkiasdešimties kitados observatorijoje sukauptų teleskopų dabar Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Baltojoje salėje ir observatorijos priestate eksponuojama tik tuzinas. Tačiau ši kolekcija neblogai atspindi svarbiausius astronomijos tyrimo metodų raidos tarpinius. Senieji teleskopai yra įdomūs ne tik kaip mokslo paminklai; istoriniu požiūriu jie gražiai įprasmina ir dabarties darbų užmojus.

Savo 250-metį Vilniaus universiteto astronomijos observatorija sutinka, vėl apvainikuota dailiuoju barokiniu bokšteliu, su keturiomis armiliarinėmis sferomis ir vėtrune, kurioje spindi mėnulis ir dvi žvaigždės. Tikimasi, kad netrukus bus pradėti restauruoti ir istoriniai prietaisai, kurių rinkinių mūsų mokslo istorija tikrai gali didžiulėti.

Leidiniai

Kai išėjusieji grįžta į tėvynę

Kaune prieš pat Naujuosius metus spausė „Keturių spalvų“ 630 egzempliorių tiražu išleido archyvinį dokumentų leidinį *Išėję sugrįžti*. Šiame leidinyje pateikta medžiaga apie išeivių kultūrinį ir literatūrinį gyvenimą Austrijoje ir Vokietijos DP stovyklose 1944-1950 metais. Leidinį finansavo Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija, parengė Maironio lietuvių literatūros muziejaus Išeivių literatūros skyriaus vedėja Virginija Paplauskienė.

Maironio lietuvių literatūros muziejus (MLLM) įkurtas 1936 metais poeto Maironio namuose. Pirmojo muziejaus direktoriaus poeto Bernardo Brazdžionio pastangomis priimtas statusas, kuriame numatyta kaupti visą medžiagą, susijusią su lietuvių rašytojais. Šiuo metu MLLM yra apie 200,000 eksponatų, kurių nemažą dalį sudaro išeivių rašytojų archyvai. Norėdami supaprastinti visuomenę su turimais vertingais fondais, ir buvo pradėtas leisti archyvinį leidinių ciklas. Šiame leidinyje pirmą kartą Lietuvos visuomenei plačiai pristatomas išeivių gyvenimas Austrijoje ir Vokietijos DP stovyklose 1944-1950 metais. Nuotraukų, spaudinių, laiškų, knygų, dokumentų, esančių Maironio lietuvių literatūros muziejaus rašytojų archyvuose, pagalba, visuomenei bandoma pristatyti žinomus ir galbūt visai nežinomus išeivių kūrėjų vardus, atspindėti jų šešerių klajokliškių metų gyvenimą ir kūrybą svetur.

Knygoje septyni skyriai. Pirmajame pateikta istorinė 1944-1950 m. apžvalga, įvykiai iliustruojami rašytojų laiškais, nuotraukomis. Lietuvos inteligentija, atsiderusi sudėtingose gyvenimo sąlygose, nepasimetė ir ėmėsi atkūrinių gyvenimą tokį, koks jis buvo nepriklausomoje Lietuvoje. Leidinyje kalbama apie švietimą — darželių įkūrimą, gimnazijų ir progimnazijų steigimą, apie Pabaltijo universiteto įkūrimą ir lietuvių jaunimo studijas Vokietijos universitetuose. Atkuriamas Žurnalų sąjunga, leidžiami žurnalai, laikraščiai, knygos. Rašytojai atkuria lietuvių rašytojų tremtinių draugiją, steigia literatūros premijas, organizuoja literatūrines šventes, konkursus. Tremty rengiami literatūros vakarai, įkuriamos teatro grupės, muzikiniai ansambliai, baletas, opera, rengiamos dailės parodos. Steigiamos leidyklos, spausdinamos knygos.... Beveik visi rašytojai išleidia savo naujas knygas, nemažai pradėdantių įsijungę į rašytojų šeimą. Leidinyje cituojami literatūros kritikos straipsniai iš anų metų leidinių. Skelbiamas lyg šiol nepublikuotas rašytojų epistolinis palikimas, kuriame atsispindi skaudūs tremties.

Leidinio skyriuje „Švietimas“ pateikiamos žinios apie rašytojus, pedagoginį darbą dirbusius ir studijavusius universitetuose. Jaunieji lietuviai siekė mokslo, studijavo Freiburge, Bonnos, Frankfurto universitetuose. Reikšmingu istoriniu įvykiu, puoselėjant pabaltiečių kultūrą, tapo Pabal-

tijo universiteto įkūrimas Hamburge. Vėliau jis buvo perkeltas į Pinnebergą. Vokietijoje tremties sąlygomis studijavo daugiau nei 2,000 lietuvių jaunuolių. Didelę reikšmę turėjo ir Meno mokyklos „Ecoles des Arts et Metiers“ įkūrimas prie Freiburgo universiteto. Mokyklai vadovavo V. K. Jonynas. Čia susirinko Lietuvos dailės žvaigždės — A. Krivickas, A. Valeška, V. Vizgirda, T. Valius, A. ir E. Marčiulioniai, V. Kasiulis, J. Zakaras, A. Galdikas. Vokiečių ir prancūzų kalbas dėstė H. Nagys ir A. Nyka-Niliūnas. Tarp studentų buvo nemažai rašytojų — M. Katiliškis, J. Kaupas, Z. Nagytė-Liūnė Sutema, A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys, ir kiti. Buvo išleista 14 meno knygų, surengta nemažai parodų.

Studentiškas gyvenimas buvo dvasingas, nuotaikingas ir kūrybingas. Veikė įvairios organizacijos — ateitininkai, skautų korporacija „Vytis“, įsisteigė sambūris „Šviesa“, Innsbrucke susikūrė studentų sambūris „Lithuania“. Placiai buvo išvystytas literatūrinis, kultūrinis, muzikinis gyvenimas. Jaunieji gyveno pilnavertį gyvenimą, nors truko maisto, šilumos bet dvasinis penas sotino sielas.

Knygos skyriuje „Lietuvių žurnalistų sąjungos (LŽS) atkūrimas. Spauda“ pasakojama apie du LŽS suvažiavimus, apie įsikuriantią literatūrinę ir kultūrinę spaudą. Įdomu stebėti, kaip spauda skynėsi kelią į skaitytojų širdis, kaip buvo ieškoma naujų temų, kovojama prieš grafomaniją. Stovykliniame gyvenime leista nemažai laikraščių ir žurnalo. Svarbų vaidmenį suvaidino laikraštis *Žiburiai*. Jis ėjo 1945-1949 metais Augsburg. Redagavo J. Vitėnas, vėliau V. Zakarauskas, J. Mikeliūnas, laikraščio literatūros ir kultūros skyriui vadovavo A. Gražiūnas ir L. Žitkevičius. Tai buvo vienas pirmųjų tremtinių laikraščių Vokietijoje. Jis iškart tapo populiarius ir mėgstamas dėl puikios estetiškos išvaizdos, gausių iliustracijų, idomių, išsamių straipsnių kultūros, literatūros, visuomeninėmis temomis. Šio straipsnio autoriui pavyko gauti vieno iš laikraščio steigėjo, žurnalisto J. Vaidelio archyvą, kuris suteikė galimybių susipažinti su laikraščio archyvine medžiaga.

Svarbiu istoriniu įvykiu tremtyje tapo žurnalas *Aidai*, Vytauto Bieliausko steigtas Munchene 1944 m. Pradžioje tai buvo rotatoriumi spausdintos naujienos dienos informacijai paskelbti. Vėliau šis leidinys išsiplėtė iki puikios literatūrinio žurnalo. Jį redagavo K. Bradūnas. *Aidai* išaugo į platų visaapimantį populiarią leidinį. Stovykliniame gyvenime tai buvo vienintelis žurnalas, daug dėmesio skyręs ir plačiai aprašęs visų meno sričių laimėjimus. Jis spausdino daug kūrybos, recenzijų bei literatūrinio, meninio gyvenimo apžvalgų. Žurnalas gyvuoja iki šių dienų — iš Amerikos persikėlė į Lietuvą ir leidžiamas *Naujojo židinio* pavadinimu.

Svarbus buvo ir pedagoginio žurnalo *Tremtinių mokykla*

IŠEJĘ SUGRĮŽTI

pasirodymas. Čia buvo spausdinami ne tik teorinio pedagoginio pobūdžio straipsniai, bet ir kūrybos, literatūros kritikos straipsniai. Šiame žurnale pasirodė pirmieji reiklūs literatūros gryninimui ir atsiribojimui nuo grafomanijos. Pirmasis šia tema tremtyje prabyta A. Nyka-Niliūnas L. Miškino slapyvardžiu.

Įdomus tremtyje J. Krūmino leistas literatūrinis žurnalas *Gintaras* (medžiagos apie šį žurnalą suteikė žurnaliste S. Narkeliūnaitė, perdavusi J. Krūmino ir N. Mazalaitės archyvus). Tremtyje pasirodė modernus, avangardinis žurnalas *Žvilgsniai*, kurį redagavo broliai Mekai, A. Landsbergis, V. Adamkevičius.

Vienas leidinio *Išėję sugrįžti* skyrių pasakoja apie lietuvių rašytojų tremtyje draugiją (LRTD), kurios įkūrimas buvo svarbus istoriniu požiūriu. Rašytojai įrodė, kad ir svetimoje žemėje galima kurti. Įvyko du LRTD suvažiavimai; priimti nauji nariai. Išleistas stambus leidinys — almanachas *Tremties metai*, buvo įsteigtos ir teiktos premijos už geriausias knygas; įvyko trys iškilmingos literatūrinės šventės. Pirmoji 1947 m. vasario 15 d. Tübingen, Šilerio muziejuje. Premijos buvo įteiktos B. Brazdžionui, K. Bradūnui, A. Nykai-Niliūnui, H. Nagiui. Antroji literatūrinė šventė įvyko Fellbach 1948 m. vasario 15 d. Premijas gavo L. Dovydenas, V. Ramonas, K. Bradūnas, P. Andriūšis, F. Kirša. Trečioji įvyko Schwabisch Gmunde lietuvių stovykloje. Premijas gavo J. Jankus, N. Mazalaitė, J. Kaupas, M. Katiliškis.

Maironio muziejuje saugomas S. Santvaro literatūrinis palikimas. Jis — pirmasis LRTD pirmininkas. Nemažą jo palikimo dalį sudaro platus epistolinis archyvas. Iš susirašinėjimo su rašytojais ryškėja jo organizaciniai sugebėjimai, plati visuomeninė veikla. Jis nuolat rūpinosi rašytojų buitimi ir sprendė įvairius organizacinius reikalus.

Skyriuje „Literatūros vakarai. Teatras“, atsispindi stovyklinis kultūrinis gyvenimas — ne tik dailės, knygų parodos, literatūros vakarai, bet ir teatro vaidinimai, muzikinis gyvenimas.

Svarbiu istoriniu faktu tapo 1948 m. balandžio 25 d. įvykęs Rebdorfe, skaudų iniciatyva surengtas, lietuvių moterų rašytojų literatūros vakaras.

Rašytojai, aktoriai su literatūrinėmis programomis, rečitaliais keliaudavo po stovyklas. Stasys Pilka 1944 m. pirmasis pradėjo tokias kūrybines keliones. Jis rašo S. Santvarui: „Iš estrados mes primename, kad yra gyvi mūsų plunksnos žmonės. Miniai tai

būtina. Juk ji gali galutinai „sukiaulėti“ be knygos, be kitokio meno veikimo. O rašyti šiuo metu, mano manymu, kaip tik reikia. Nuo didelių sukrėtimų turi gimi ir dideli pergyvenimai...“

Svarbų vaidmenį, praskaidrinant tremties buitį, suvaidino ir keliaujanti „Ketveriukė“ — Bern. Brazdžionis, S. Santvaras, A. Gustaitis, P. Andriūšis.

Tremties sąlygomis atsiradę, teatriniai mėgėjų sambūriai gimė ir vystėsi originaliu būdu: tik aktorių jaunatviskas užsispyrimas, veržlumas, energija padėjo jiems išlikti. A. Škėma viename savo straipsnių, 1947 m. rašo: „Dabar pats laikas susirūpinti tais kadrais, kurie nuolatos primins svyruojantiems tautiečiams, kad Lietuva — didvyrių žemė. Viena reikšmingiausių to kadro flangų bus aktoriai. Ar nereiktų truputėlį ir palepinti šituos žmones, sudaryti jiems išimtiną sąlygą, vis dėlto jie nešioja savy stebuklingas kibirkštis, ir tos kibirkštys uždega ne vieną skeptišką širdį“. Tarp žymių aktorių buvo nemažas būrys rašytojų — A. Škėma, J. Blekaitis, S. Pilka, A. Rūkas, Alė Sidabraitė-Petrauskienė, B. Pukelevičiūtė ir kt.

Vokietijoje susibūrė nemažai teatrinė grupių. Vienos buvo nedidelės ir gyvavo trumpai, kitos didesnės, profesionaliai gastroliavo po įvairias stovyklas. Stambiausi vienetai „Aitvaro“ teatras, pastatęs nuotaikingą A. Rūko „Bubulį ir Dundulį“, tai ir „Atžalynas“, Augsburgio lietuvių dramos teatras, o ir vėliau susikūręs literatūrinis kabaretas „Klumpe“.

Lietuvių tremtinių stovyklose būrėsi pajėgūs muzikiniai kolektyvai, buvę priversti nutraukti savo veiklą Lietuvoje — atsikūrė tautinis ansamblis „Čiurlionis“, tautinis ansamblis „Dainava“, „Lietuvių tautinis ansamblis“. Jie dažnai koncertavo išeivijos klausytojams, savo profesionalumu žavėjo ne tik lietuvių, bet ir Vokietijos gyventojus, prancūzų, amerikiečių karius. Ansambliuose buvo statomi ir muzikiniai vaidinimai.

Skyriuje „Leidyklos“ pasakojama apie tremties sąlygomis įsikūrusias leidyklas, kurių dėka buvo leidžiama mokyklinė, taip pat grozinė literatūra. Produktiviausia buvo leidykla „Patria“, kurią dar 1939 metais Vilniuje įkūrė J. Lenktaitis ir tuoj po karo atkūrė Tiubingene. Buvo įsteigta leidykla „Sudavija“, „Venta“, „Atžalynas“, „Teviškė“, „Aistia“, Povilo Abelkio ir kitos. Sunkiomis vargšiomis sąlygomis gimdavo naujos knygos.

Rašytojai, radę laisvą va-

landą ir ne visada ramų kampelį — kūrė. Beveik visi rašytojai išleido savo naujas knygas, pradžiugino ir daug žadantys debiutai. Rašytojai neturėjo normalių kūrybos sąlygų, tačiau rašė. J. Jankus laiške A. Vaičiūlaičiui mini: „Žmogaus būdė yra viena nuostabi puiki savybė: mokėti baisiai daug siekti ir sugebėti labai mažu pasitenkinti“; kitame laiške teigia, kad „rašyti ir ant kelmo galima...“

V. Krėvė-Mickevičius laiške S. Santvarui džiaugiasi plunksnos brolių kūryba: „Aš jau seniai džiaugiuosi, kad mūsų kūrėjai tiek subrendo ir pateikė tokios aukštos vertės kūrinių, jog šiandien galima tik didžiulius. Vargas ir skausmas, kuriuos teko patirti, išugdė mus, pagilino mūsų sielas ir davė tokių vaisių, jog literatūros srityje prilygom kitoms tautoms, kurios iki šiol pirmavo...“

Leidinį *Išėję sugrįžti* užbaigia skyrius — „Rašytojų kūryba“. Čia pateikiamos autorių nuotraukos, rankraščiai, laišakai, kritikos straipsnių ištraukos, išleistos knygos. Pateikiama medžiaga apie Vydūną, V. Krėvę, J. Augustaitę-Vaičiūnienę, S. Santvarą, Bern. Brazdžionį, K. Bradūną, A. Nykai-Niliūną, H. Nagį, H. Radauską, M. Katiliškį, Liūnę Sutemą, J. Jankų, J. Blekaitį ir kt. Simboliškomis tampa Algirdo Landsbergio nuotraukos, kuriuose užfiksuotas jis su šeima plaukiant laivu į JAV.

Pranašingai nuskamba Bernardo Brazdžionio laiškas A. Vaičiūlaičiui, rašytas 1949 m. per Vėlykias „...Prisikėlimą tik. Ir baisiai noriu jo sulaukti. Žmogaus širdy, pasauly ir tėvynėj. Ir tik dėl to netrukus skirsios su Europa, kad tikrai sugrįžčiau į Prisikėlusią Lietuvą. Nes čia daug kas dar turi persirgti tais raudonais raupais. O Viešpaties ranka skauda ir teisinga. Jo planai painūs ir nežinomi niekam pasauly, ir jo keliai niekam neįskaitomi — nei žvaigždynuos, nei kalnų viršūnėse, nei jūrų gėlmėse. O jo ženklų, deja, nesuprantam. Bet stebuklas įvyks. Ir dėl to plaukiu su šeima ir su kitais lietuvių į kitą Atlanto pusę, kad jo laukčiau su ašara, ir su pasiilgimu. Ir be baimės...“

Archyvinis dokumentų leidinys *Išėję sugrįžti* nėra išsamus ir plati studija apie išeivių gyvenimą Vokietijoje ir Austrijoje 1944-1950 m. Leidinio parengimas ir išleidimas buvo įsprautas į griežtus laiko rėmus (reikėjo parengti per itin trumpą laiką), jis buvo numatytas tik 100 puslapių apimties. Šiame leidinyje panaudota tik nedidelė dalis Maironio lietuvių literatūros muziejaus fonduose saugomos to laikotarpio medžiagos. Rašytojų archyvai bus tyrinėjami ir skelbiami atskirais leidiniais.

Nuoširdžiai dėkoju rašytojų artimiesiems: žmonoms, giminiams, draugams, kitiems asmenims, atradusiems jėgų išsiskirti su širdžiai brangiomis relikvijomis perduodant jas į Lietuvą, į Maironio lietuvių literatūros muziejų. Širdingi padėkos žodžiai skiriami A. Santvarienei, J. Vaičiūlaičiui, rašytojui J. Jankui, jo marčiai Danutei, P. Orintaitės vyriui K. Janutai, N. Baronienėi, G. Radziuvienėi, B. Žaliui, L. Šimkutei, Alei Rutai, A. Šešplaukiui-Tyruoliui, K. Bradūnui, K. Almenui, Bernardo Brazdžionio šeimai, A. T. Anbradziūnienei, E. Pilkienei, Liūnei Sutemai, J. Švabaitei-Gylienei, A. Nykai-Niliūnui, J. Ble-

Lietuvos teatro keliai

Grazina Mareckaitė

Nors Lietuvos padangėje nuolat užauja politinės audros, apacioje, pažemiais tyliai krebžda darbo pelės ir nepailestancios skruzdės. Krebžda, neša po šapelį — žiūrėk, jau ir kalnelį sunėšė, jau ir svarbų darbą nuveikė.

Vienas tokių darbų — tai dviejų *Lietuvių teatro istorijos* tomų išleidimas. Pirmoji knyga, apimanti 1929-1935 m. laikotarpį, išėjo 2000 m., antroji knyga — 1935-1940 m. pasirodė 2002 m., pabaigoje. Knygą išleido Kultūros, filosofijos ir meno institutas pagal Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio programą. Išnykstancio, jokių materialiu pavidalu neišliekančio meno sisteminimas ir perteikimas — unikalus teatro istorikų trūšas, paremtas vien rašytinės medžiagos studijavimu, moksline bei menine teatrologo intuicija. Geresnėje padėtyje buvo senosios kartos teatro istorikai Vytautas Maknys, per vargus išleides *Lietuvių teatro raidos bruožus* (1979 m.), bei Antanas Vengris, parašęs tomą *Lietuvių teatras. 1918-1929*. (Išleista 1981 m.) Jiedu gyveno dar ir prieškario laikais, abu lankė Balio Sruogos teatro seminarą, savo akimis matė Kauno teatro spektaklius ar bent iš arti girdėjo, skaitė apie daugelį to meto teatrinio meno įvykių, paži-

nojo lietuvių teatro pagrindų kūrėjus.

Taciau savo biografijų ir amžiaus pranašumą šiems teatro istorikams buvo nelengva panaudoti, nes sovietinės Lietuvos ideologams buvo nepatogu atskleisti turtingą nepriklausomos Lietuvos meninį gyvenimą, ypač Valstybės teatro visavertį pavidalą ir jo kūrėjų likimus, todėl visų pirma buvo kuriama „tarybinio teatro“ istorija, vis stumiant į šalį „buržuazinį teatrą“. Buvo daug įtampų, nesklaidumų bei įvairiausių pasistumdymų, organizuojant ir perorganizuojant scenos meno tyrinėjimo darbus. O laikas nenumaldomai bėgo, praeitis vis tolo, tačiau kalbėti apie daugelį Lietuvos scenos veikėjų buvo galima tik puse lūpų, o apie pasitraukusius į Vakarų teatralus ne užsiminti neleidžiama. Be to, žiūrėdamas pro „socialistinio realizmo“ akinius, teatro istorikas ne ką tegalėjo ir pamatyti...

Ačiū Dievui, po 1990 m. šie darbai pajudėjo, ir šiandien Lietuvos teatro istorijos knygos jau guli ant stalo. Šią monografiją parašė autorių kolektyvas: Irena Aleksaitė, Audronė Girdzijauskaitė, Rasa Vasinauskaitė, Vytautė Markeliūnienė, Helmutas Šabasevičius, Dovydas Judelevičius,

Nukelta į 4 psl.

Aktorius Ipolitas Tvirbutas — Skirgailos vaidmenyje. Maironio dramoje „Vytautas pas kryžiuočius“, 1925 m.

kaičiui, R. Mažeikai ir daugeliui kitų. Nuoširdžiai dėkoju Putnamo „ALKos“ archyvo vadovybei, A. Mackaus knygų leidimo fondui, jo administratoriui G. Vėžiui už perduotas archyvalijas, vertingas knygas, spaudinius.

Ypatingus padėkos žodžius noriu tarti Lituanistikos tyrimo ir studijų centro vadovui prof. Jonui Rackauskui bei archyvo direktorei Skirmantei Miglinienei už suteiktą galimybę stažuotis pusę metų jų turtingose valdose. Jų puikiai

tvarkomame ir prižiūrimame LTS centre radau daug vertingos medžiagos, kurią galėjau panaudoti savo darbe, rengiant leidinį bei parodas. Man buvo suteikta unikali galimybė iš arčiau susipažinti su rašytojais, tiesiogiai bendrauti, kalbėtis apie jų gyvenimą ir kūrybą.

Visiems padėjusiems tariau nuoširdų — ačiū.

Virginija Paplauskienė
Maironio lietuvių literatūros muziejaus išeivių literatūros skyriaus vedėja.

Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija — 1945-2000

Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus vedėja Silvija Vėlavienė, po 12 metų darbo, vargo ir pasišventimo, užbaigė knygą *Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija — 1945-2000 m.* Jos padėjėjos sudarytojos: Birutė Poškutė ir Eglė Karalienė. Tai tikrai milžiniškas darbas, kuris buvo pradėtas, Lietuvai vos atgavus nepriklausomybę. Sovietiniais laikais LNMM biblioteka turėjo vos porą šimtų išeivijos leidinių. Daugiau gal turėjo Vilniaus universitetas, bet nei Kauno, nei Šiaulių, nei Klaipėdos bibliotekos nedaug žinojo apie išeivijos leidinius. Lietuviai mokslininkai, norėdami sužinoti, ką išeivijos mokslininkai galvojo ir rašė, neturėjo galimybių prieiti prie medžiagos, išleistos Amerikoje, Kanadoje, Vokietijoje, Anglijoje, Australijoje ir kitur. 1991 m. kovo 11 d. paskelbus nepriklausomybę, prasidėjo gausus darbas tarp Lietuvos ir išeivijos mokslinių institucijų. Turbūt, iš mokslinės pusės, pirmąjį žingsnį žengė dr. Vladas Bulava, Lietuvos Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (LNMMB) direktorius, kuris apsilankė Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (LTSC) Čikagoje ir konkrečiai susitarė dėl bendradarbiavimo bei mokslinio darbo išeivijos lituanistikos lobyne. Tai nebuvo lengvas žingsnis nei LTSC nei LNMM bibliotekai, nes ateitis nebuvo aiški. Vis dėlto LTSC ir LNMM pradėjo glaudžiai bendradarbiauti.

Visų pirma dr. V. Bulava atsiuntė į Lituanistikos tyrimo ir studijų centrą Renatą Blaginienę, kuri padėjo LTSC kataloguoti Pasaulio lietuvių archyvo knygų rinkinius. Labai

greitai paaiškėjo, kad vienos kataloguotojos neužtenka tokiam milžiniškam katalogavimui darbu. Su dr. V. Bulavos pritarimu, į Lituanistikos tyrimo ir studijų centrą darbą tęsti atvyko daug M. Mažvydo bibliotekos darbuotojų. Katalogavimo eigoje pasirodė, kad reikia paruošti išsamų visos lietuvių išeivijos leidinių katalogą-bibliografiją. Į šį darbą su dideliu entuziazmu įsijungė Silvija Vėlavienė. Su ja Lituanistikos tyrimo ir studijų centras bendrauja daugiau kaip dvylika metų. Jos ir dr. V. Bulavos sutikimu bei prašymu, į Mažvydo biblioteką Lituanistikos tyrimo ir studijų centras persiuntė daugiau kaip 450 tonų knygų. Tada S. Vėlavienė ir dr. V. Bulavos sutarė, kad reikia paruošti, dabar jau 2002 metais išleistą, išeivijos spaudos bibliografiją.

Silvija Vėlavienė Lituanistikos tyrimo ir studijų centre lankėsi du kartus registruodama, kas sukaupė LTSC lietuvių archyve. Jau 1993 metais M. Mažvydo biblioteka ir Lituanistikos tyrimo ir studijų centras išleido *Lietuvių išeivijos knygos 1945-1992 — bibliografinį sąrašą*. Bibliografijoje yra 215 puslapių, kur apibūdinamos išeivijos knygos.

Kai šis kontrolinis sąrašas buvo išleistas, tuomet galėjome bendromis jėgomis ieškoti, žiūrėti ir rinkti tai, ko abiem — LNMMB ir LTSC — trūko. Tu darbu rezultatas yra šiuo metu išėjusi bibliografija, kuri nebūtų pasirodžiusi be Lituanistikos tyrimo ir studijų centro 12,000 litų paramos spausdinimo išlaidoms iš dalies padengti. Knygos išleidimą taip pat parėmė Lietuvos Kultūros ministerija.

Knygos pratarinėje S. Vėlavienė pateikia gal svarbiausią priežastį šio tomo sudarymui: „Augantis visuomenės poreikis pažinti už Lietuvos ribų sukurtą intelektualinį turą ir būtinybė sujungti dvi prievartos būdu išskirtas tautos kultūros dalis skatino pradėti rengti retrospektyviąją išeivijos leidinių bibliografiją, tokiu būdu užpildant lietuviškos spaudos bibliografijos spragą. Renkant medžiagą naudoti visi žinomi išeivijos spaudos bibliografijos leidiniai, tačiau tenka pripažinti, kad ir atkakliausiems išeivijos spaudos bibliografams sunkiai sekėsi surinkti ir suregistruoti leidinius ne tik iš įvairių pasaulio kraštų, bet ir iš kai kurių JAV vietovių, todėl išsamios lietuviškos spaudos bibliografijos parengimas tebėra itin sunkus uždavinys“.

Lietuvių išeivijos spaudos bibliografija — 1945-2000 m. — 755 psl., kietais viršeliais. Joje suregistruota 6,475 išeivijos lietuvių leidinių. Ją galima įsigyti Lituanistikos tyrimo ir studijų centre (5600 S. Claremont Ave., Chicago, IL 60636-1039, tel. 773-434-4545, el. paštas lithuanianresearch@ameritech.net). Kaina — 52 dol., persiuntimas — 6 dol. Kiekvienas leidinys kruopščiai, profesionaliai aprašytas ir registruotas. Leidiniai aiškiai parodo, kiek darbo atlikta, kiek pastangų įdėta tautos ir kalbos išlaikymui. Bibliografijoje suregistruoti leidiniai pagal Lietuvos katalogavimo dėsnius. Paskirtys yra pažymėtos pradžioje: (O) Bendrasis skyrius (mokslas ir kultūros dalykai, spauda, knygotyra, enciklopedijos, žinyrai, periodika ir pan.) — 217 pozicijų, (1) Filosofija, Psichologija — 80 pozicijų, (2) Religija, Teologija — 1,111 pozicijų, (3) Visuomenės mokslai, — 1,156 pozicijos, (5) Matematika, Gamtos mokslai — 40 pozicijų, (6) Taikomieji mokslai, Medicina, Technika — 167

pozicijos, (7) Menas, Fotografija, Žaidimai, Sportas — 1,111 pozicijų, (8) Kalbotyra, Filologija, Grozinė literatūra, Literatūros mokslas — 2,079 pozicijos, (9) Geografija, Biografijos, Istorija — 506 pozicijos. Po pagrindinių skyrių yra asmenvardžių rodyklė — tai virš 70 puslapių smulkiai suregistruoti visi leidinių autoriai, sudarytojai, redaktoriai, paruošėjai, iliustratoriai ir t.t. Svarbiausia, kad ne tik autoriai, redaktoriai ar sudarytojai nurodomi, bet pvz., Švėkšnos istorijos knygoje, kurią sudarė A. Rugytė, yra išvardinti net visi straipsnių autoriai. Taip pat įtraukiamos Mokslo ir kūrybos simpoziumų programos ir t.t.

Autorė pratarinėje dėkoja visiems, kurie jai padėjo šią knygą paruošti: „Šio darbo nebuvo įmanoma imtis be išeivijos kultūrininkų talkos bei pritarimo. Didžiausios padėkos nusipelno Lituanistikos tyrimo ir studijų centro Čikagoje vadovas prof. dr. Jolana Račkauskas, sudaręs sąlygas dirbti Pasaulio lietuvių archyve, visokeriopai skatinęs bibliografijos rengimą. Ypač daug žinių gauta ir pritarimų sulaukta iš šviesaus atminimo Česlovo Grincevičiaus bei istoriko, bibliografo Jono Dainausko. Ne kartą yra konsultavę rašytojai Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis, Kazys Bradūnas. Nuolatiniams talkininkais tapo Stasys Žiugnas, Edmundas Jasiūnas, Regina ir Viktoras Kučai, Jonas Variakojis, dr. Vincas Bartusevičius, dr. Rapolas Krasauskas, dr. Juozas Kriaučiūnas, dr. Rasa Mažeikaitė, Irena Šernaitė-Meiklejohn, Kazimieras ir Marija Barėnai“.

Ši knyga — tai paminklas lietuviams išeiviams, kurie karo audros taip skaudžiai toli nublukę už tėvynės ribų, per visus sovietų okupacijos metus dirbo lietuvišką darbą ir kovojo išlaikyti lietuvių. Padėka ir pagarba Silvijai Vėlavienėi, kuri dirbo, rūpinosi ir paruošė ne vien reikšmingą, bet ir reikalingą knygą.

Dr. Jonas Račkauskas

Lietuviškos prozos rinktinė vokiškai

Praėjusio rudens tarptautinėje Frankfurto knygų mugėje išstatytos lietuvių autorių knygos tebesklinda po Europą. Jų atgarsis ypač ryškus vokiškai kalbančiose šalyse. Tai didelė dalimi vieno žmogaus nuopelnas.

Salzburgietis literatūros kritikas ir vertėjas Cornelius Hell, 1984-1986 metais dėstydamas vokiečių kalbą Vilniaus universitete, išmoko „sunkią ir senobinę“ lietuvių kalbą ir, kaip kadais Eretas, pamilo Lietuvą. Jis paruošė pirmąją lietuviškos prozos rinktinę vokiečių kalba, kuri pasirodė lemtingaisiais, 1991 m. O pernykštės Frankfurto mugės išvakarėse išėjo jo išverstos ir suredaguotos lietuviškos prozos antologija *Meldung ueber Gespenster* (Pranešimas apie vaiduoklius).

Antologija suskirstyta į penkis dalis: „Dabartis“ (Sereitytė, Kuncinas, Erlickas, Zingeris, Vilimaitė, Kuncius, Ivaškevičius, Juknaitė); „Egzilis“ (Katiliškis, Landsbergis, Meras); „Sovietmetis“ (Ramonas, Gavelis, Ivanauskaitė, Granauskas, Šaltenis); „Tarpukaris“ (Savickis, Tarulis); „Carų laikmetis“ (Vienuolis, Žemaitė).

Ši rinktinė bemačiant susilaukė plataus atgarsio vokiečių, austrų ir šveicarų spaudoje. Sklaidydamis salzburgiškos leidyklos Otto Mueller Verlag prisijungus recenzijas, patiriame, kiek mažai tose šalyse težinota apie Lietuvą ir jos raštiją.

Tai „nežinoma žemė, — rašo WNP Pressedienst. — Artimas kaimynas su sena istorija, bet toks svetimas, lyg būtų iš kito kontinento“. Kito recenzento žodžiais: „Kilo klausimas, ar iš viso yra tokia lietuvių literatūra?“ (Tie pasakymai nenustebina — lankantis Vokietijoje ar skaitant jos spaudą sovietiniu laikotarpiu, dažnai tekdavo išgirsti, jog tie „Litauer“ esantys „Sowjet Russen“.)

Recenzentus ypač domina sovietinės okupacijos poveikis. Pasak vieno, Gavelio novelėje,

kuri suteikė knygai pavadinimą, „žingsnis po žingsnio atskleidžiamas nusikaltėliškų sistemų žmonėse įdiegtas moralinis supuvimas... vyrų, moterų, naikinimas... Autoriai atskleidžia dar atvirą karščiuojančią žaidą. Priespaudos metų, medžiaginio ir dvasinio skurdo neįmanoma (bemačiant) pašalinti nepriklausomybės paskelbimu“ („Die Furche“).

Kritiškiausias, nors aplamai palankus, pasisakymas pasirodė mėnraštyje *Kommune*. Anot recenzento, antologijos padalinimas į penkis laikmečius skaitytojams nešas labai naudingas, nes pirmieji trys laikmetai taip glaudžiai susiję, jog rašytojai, kaip, pvz., Tomas Venclova, gali priklausyti visiems trimis. *Kommune* pasigenda išsamesnio miesto gyvenimo aprašymo ir vadinamosios „Aštuntosios kartos“ autorių, kurie taip gausiai emigravo, jog jie taip pat vadinami „dezertyrų karta“. Postmodernizmas ir naujasis „Coolness“ (tas neišverčiamas žodis jau yra įsipilietinės vokiečių kalboje) esantys menkai atstovaujami; nėra tekstų apie

„naujuosius prieštaravimus“. Todėl antologija esanti „per daug įsipareigojusi oficialiam kanonui“. Tačiau ir ši atranka „solidi“.

Susitelkę į tos paslaptingosios, egzotiškosios Lietuvos praeitį, recenzentai tik prabėgom užsimena apie novelių estetinį, literatūrinį pobūdį. *Tiroler Zeitung* pamini, jog 20 autorių stilių ir požiūrių įvairovė suteikia „Europos viduryje esančios, bet čia dar nežinomos šalies daugiasluoksnį vaizdą“. Dažniausiai linksniojami lietuvių autoriai: Czesław Miłosz, Tomas Venclova, Ričardas Gavelis, Jurgis Kuncinas, Renata Šerelytė. Primenama, jog garsusis dadeizmo-surrealizmo eros paryžietis poetas Guillaume Apollinaire gimė ne Lenkijoje, kaip dažnai tvirtinama, bet Lietuvoje.

Tai tik pirmoji vokiškųjų komentarų banga. Bet ir jie paliudija, kiek daug vienas talentingas ir ryžtingas Lietuvos bičiulis gali nuveikti, atskleidžiant vokiškosios užmaršties uždangą.

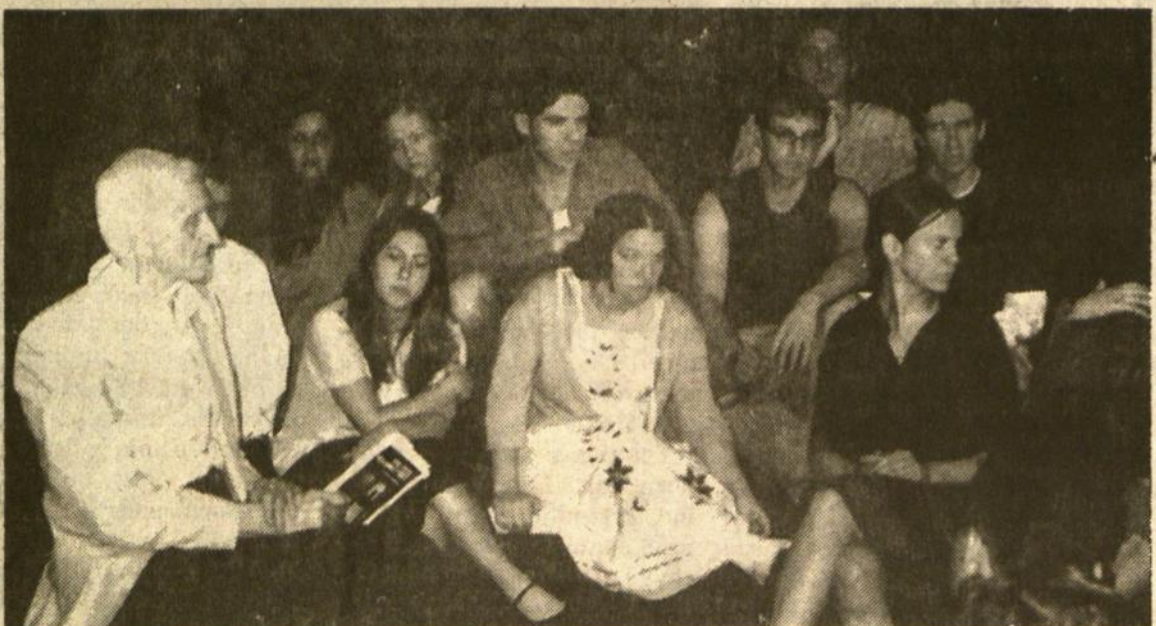
A. Landsbergis

Mstislavas Dobužinskis. „1831 metai“ — Emilijos Platerytės kostiumo eskizas.

„Stone Soup“ teatro aktoriai, suvaidinę A. Landsbergio dramą „Penki stulpai turgaus aikštėje“ 2002 m. rugpjūčio-rugsėjo mėn.

Dramaturgas Algirdas Landsbergis su „Stone Soup“ ansambliu kalbasi su publika po „Penkių stulpų“ spektaklio 2002 m. rugsėjo mėn.

Tautos teatras

ŽVAIGŽDŽIŲ TAKAI

Vydūno 3 vaikų pasakos drama

Vaidinimo režisierius A. Suthus

Apdaryti ir dekoracijos eskizai G. Bagdonavičiaus ir V. Bičiūno

Apdaryti savos dirbtuvės Muz. Jul. Starkos

VEIKIA:

DYKĖ, vidinio heroizmo	J. OŠKINAITĖ
MANIS, vidinio heroizmo	K. JURŠYS
ČIGONĖ	N. JURASČONAITĖ
VARGALIS	V. TAMOLIŪNAS
KELEIVIS	E. KAČINSKAS
TRUŠIENĖ	P. PINKAUSKAITĖ
KARALIUS	J. OLŠAUSKAS
KARALIUS SVETČIUS	J. SIPARIS
KAREIVIAI	A. NERIMAS
	S. PELAIŠIS
MERGAITĖS	JUODŲ
	E. VILČINSKAITĖ
	JUODARYS, GLUŠDĖ, ŽMONĖS

Pertraukos po 20 minučių

Pradžia 8 valandą vakaro

Vaidinimo metu salėn neinama ir dabojava tylos

Meno dalies vedėjas A. Suthus

ADMINISTRACIJA

Sp. RADE

Tautos teatro plakatas Vydūno dramai „Žvaigždžių takai“, 1924 m.

Lietuvos teatro keliai

Atkelta iš 3 psl.

Egidija Kaulakytė ir šių eilučių autorė — Gražina Mareckaitė. Apimta visi scenos meno žanrai ir rūšys (drama, opera, baletas), įtraukti visi, ligi 1940 m. okupacijos Lietuvoje veikę teatrai, valstybiniai ir nevalstybiniai, taip pat yra to laikotarpio dramaturgų, operos dirigentų, solistų, baletu artistų žinyras, pateiktos trumpos jų biografijos, spektaklių bei vaidmenų sąrašai. Kai kurių artistų vaidmenų sąrašas (vien ligi 1940 m.) užima ketelį knygos puslapių — Petro Kubertavičiaus, Stasio Pilkos, Henriko Kačinskio, tuo tarpu talentingojo Algirdo Jakševičiaus kūrybinis kelias telpa pusėje puslapio...

Dr. Irena Aleksaitė plačiai ir giliai analizuoja iškiliųjų menininkų: Andriaus Oleko Žilinsko, Romualdo Juknevičiaus režisūrą. Nušviečiama Šiaulių ir Klaipėdos teatrų veikla. Tikra šių knygų puošmena — skyriai apie scenografiją (juos parašė Audronė Girdzijskaitė). Juose giliai analizuojama lietuvių scenografijos raida, leidinių puošia puikios spalvotos iliustracijos — kostiumų bei dekoracijų eskizai. Garsiausi Lietuvos dai-

lininkai — Stasys Ušinskas, Antanas Gudaitis, Liudas Truikys, Adomas Galdikas, Kazys Simonis ir daugelis kitų, jų tarpe ir pasaulinės šlovės menininkas Mstislavas Dobužinskis, du dešimtmečius kūrė dekoracijas bei kostiumus dramos, operos ir baletu spektakliams Kauno, taip pat Šiaulių bei Klaipėdos teatrams. Taigi, šis menkai tyrinėtas dailės palikimas — didelis Lietuvos turtas.

Dabar, turėdami tvirtesnę mokslinį istorinį lietuvių teatro pamatą, galime giliau įprasinti bei apmąstyti ir šiuolaikinių Lietuvos teatro menininkų kūrybą.

Prie daugelio *Lietuvių teatro istorijos* dvitomyje minimų scenos menininkų pavardžių pažymėta: mirė Detrote, mirė Beverly Hills, mirė Sunny Hills, mirė New York, Pennsylvanijoje ir t.t. Kai kurių, kaip Richardo Kramerio, Edvardo Kaštano ir kt., likimai, mirties aplinkybės ir vieta nežinomos. Nežinomi ir daugelio jų darbų liudijimai. Tai gi, ateities teatro istorikų dar laukia didelis „pėdsikių“ darbas, tyrinėjant mūsų scenos meno šaltinius, versmes ir kelius, nusidriekusiue istorijos toliuose ir pasaulio platybėse.